

УДК 712:502/504

RECENT BELLIGERENT LANDSCAPES OF UKRAINE, CAUSES OF EMERGENCE AND DIRECTIONS OF POST-WAR REGENERATION

НОВІТНІ БЕЛІГЕРАТИВНІ ЛАНДШАФТИ УКРАЇНИ, ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА НАПРЯМИ ПОВОЄННОЇ РЕГЕНЕРАЦІЇ

Ustinova I.I. / Устінова І.І.

d.arch., prof./ д.арх., проф.

ORCID: 0000-0002-1728-0200

Pieshkova O.O. / Пешкова О.О.

asp. / асп.

ORCID: 0009-0000-0001-2018

Kyiv National University of Construction and Architecture,

Kyiv, Povitroflotskyi Ave, 31, 03680

Київський національний університет будівництва і архітектури,

Київ, пр. Повітряних Сил, 31, 03680

Анотація. В статті викладено результати аналізу стану сприйняття світовою спільнотою російської війни в Україні на рівні ООН як «екоцид»; акцентовано увагу на появі новітнього виду порушених військовою діяльністю територій – бelligеративних ландшафтів, виникнення яких є результатом цілеспрямованої руйнації гідротехнічних споруд (підриг греблі Каховської ГЕС); наведено приклади відновлення бelligеративних ландшафтів створенням на їх теренах Національних природних парків (досвід США, Німеччини); розглянуто неочікуваний результат трагедії підригу греблі – вивільнення зі дна Каховського водосховища «Великого Лугу» – колиски Запорізького козацтва; на тлі популярної практики демонтажу застарілих та неефективних дамб в Європі та США; засобом регенерації новітнього бelligеративного ландшафту, що виник на дні Каховського водосховища, розглянута можливість формування Національного парку водно-болотних угідь «Великий Луг» як важливої ланки національної ідентичності, культурної і природної спадщини.

Ключові слова: урбіцид, екоцид, порушені території, бelligеративні ландшафти, повоєнне відновлення, регенерація ландшафтів, сукцесія, водно-болотні угіддя, Національні ветланд-парки.

Abstract. The article presents the results of an analysis of how the global community perceives Russia's war against Ukraine at the level of the United Nations as an act of «ecocide»; emphasis is placed on the emergence of a new type of territory disturbed by military activity — belligerent landscapes, the formation of which results from the deliberate destruction of hydraulic engineering structures (the explosion of the Kakhovka Hydroelectric Power Plant dam). The article reviews international experience in the regeneration of belligerent landscapes through the establishment of National Natural Parks, including wetland areas (case studies from the USA and Germany). Special attention is given to the unexpected consequence of the dam destruction — the exposure of the “Velykyi Luh” from the bed of the former Kakhovka Reservoir - the cradle of the Zaporizhzhian Cossacks. Against the background of the widespread practice of dismantling obsolete and inefficient dams in Europe and the United States, the formation of the “Velykyi Luh” National Wetland Park on the territory of the former Kakhovka Reservoir is considered as a means of regenerating a recent belligerent landscape. This initiative is viewed as an important component of cultural heritage preservation, national identity, and a key element of the national ecological network.

Key words: urbicide, ecocide, disturbed territories, belligerent landscapes, post-war recovery, landscape regeneration, succession, wetlands, National Wetland Parks.

Вступ.

Наслідки воєн, як відомо, мають руйнівний вплив на всі сфери людського буття у багатовимірному екологічному просторі існування людства. Вони породжують довготривалі демографічні та соціальні зрушення, спричиняють екологічні катастрофи та значні економічні втрати, залишаючи по собі незримий відбиток на психічному та фізичному здоров'ї людей, а також глибокі культурологічні травми суспільств та націй, що їх зазнали.

Після переходу Холодної війни у гарячу фазу під час Боснійських війн 1992–1995 років, при дослідженні геноциду знищення міст та культур, як таких професором Манчестерського університету Мартіном Ковардом було введено поняття «урбіцид». Цей термін характеризує окрему форму масового насильства, на кону якого тисячі доль та століття культур, що впадають у попіль, та урбаністичний уклад буття людських спільнот, як такий. У книзі «Урбіцид: політика урбаністичного руйнування» М. Ковард наводить приклади цього злочину росіян під час атак на Грозний часів війни у Чечні та на Сараєво під час війни в колишній Югославії [1, 2].

В наш час Україна так само зазнає російського злочину руйнування міст, їх глибинної та множинної ідентичності. У полі міжнародного права урбіцид поки не є офіційним терміном, проте його катастрофічні наслідки важко не помітити. Від ракетних ударів перетворюються на руїни житлові будинки, об'єкти соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури – ТЕЦ, ГЕС, мережі електро- та водопостачання, дороги, мости, музеї та пам'ятки архітектури. Як зазначає М. Ковард: «Систематичні та свідомі атаки на культурну спадщину є нічим іншим, як спробою росіян знищити культуру та історію вашої країни. Відрізати ваше коріння, зруйнувати вашу ідентичність» [2].

Безумовно, мішенню злочинів урбіциду завжди є громада, яка живе на конкретній території. За М. Ковардом, «...саме це є ще однією причиною, чому росія, на жаль, залишить деякі українські міста і селища повністю зруйнованими і непридатними для відновлення. Бо якщо ви їх відновите – туди повернуться люди і нормальне життя. Якщо згадати повоєнну історію Боснії, то одним з

найбільших викликів було повернути біженців додому. Їхні домівки були зруйновані, тож вони не бачили сенсу вертатися. Це стало великою проблемою для держави...» [2].

В планетарному ж вимірі існування людства, військові злочини урбіциду зазвичай сприймалися як локальні, або регіональні конфлікти. Але сучасна російська війна проти України стає унаочненням нового виду злочину проти людства у формі «екоциду», екологічного геноциду виду *Homo sapiens* через свідоме руйнування середовища його буття. Ракетні удари, атаки дронів та мінування родючих ґрунтів (чорноземи покривають дві третини території України [3]), а також лісові пожежі, спричинені всіма видами обстрілів, призводять до хімічного забруднення повітря, водних джерел, ґрунтів, деградації рослинного покриву та втрати біорозмаїття, наближаючи екологічну катастрофу не лише на теренах нашої Держави.

Недарма, у звіті Секретаріату ООН «Глобальний вплив війни в Україні на продовольчу, енергетичну та фінансову системи» від 08.06.2022 зазначено, що наслідки цього «...конфлікту поширюють людські страждання далеко за його межі», тому сьогодні в Світі «мільярди людей стикаються з найбільшою кризою вартості життя...». У світі це виявляється проблемою нестачі їжі, яка посилюється зі зростанням бідності країн [4].

За інформацією Державної екологічної інспекції України, на жовтень 2025 року шкоду довкіллю було оцінено майже в 6 трлн грн, що в 3 рази більше за цифри станом на серпень 2023 року – 2 трлн грн [5, 6]. Але наймасштабніший акт свідомого екоциду, який спричинив появу новітнього типу белігеративних ландшафтів в Україні, війська РФ скоїли 6 червня 2023 року при підриві греблі Каховської ГЕС. Тоді у зоні лиха опинилося близько 16 000 людей, 80 населених пунктів та без джерел водопостачання залишилися зрошувальні системи на площі 5 800 км² сільгоспугідь [7].

Основний текст

Белігеративний ландшафт (*від лат. belligerо* – вести війну) є одним із наслідків воєнних дій [9]. Колись такі ландшафти утворювались

фортифікаційними спорудами – укріпленнями городищ, земляними валами, ровами, сторожовими курганами, окопами, бліндажами тощо. Через деякий час (від 50 до 1000 років), завдяки екологічній сукцесії, ці ландшафти навіть набували екологічно позитивного значення. До прикладу, в умовах розораності Лісостепу та Степу України «фортифікаційні ландшафти» трансформувались на екологічні ніші для мігруючих видів рослин, тварин та птахів [10].

На жаль, з оновленням геноцидальної тактики ведення російської війни в Україні, на теренах міст та навколо них формуються новітні белігеративні ландшафти із глибокими вирвами від керованих авіабомб і ракет. Утім «найновітніший» белігеративний ландшафт виник внаслідок підриву військами РФ греблі Каховської ГЕС. Тоді, у червні 2023 року, коли спала вода, з оголеного дна Каховського водосховища постав «пустельний» ландшафт Великого Лугу із докорінно зміненою природою за майже 70 років його перебування під товщою води [11]. Колись Великий Луг був «зітканий» переплетінням річок з їх притоками; з озер і боліт, порослих очеретом; луків, заплавлених лісів і чагарників (рисунок 1) [12].

Рисунок 1 – Дно Каховського водосховища, червень 2023 (А, Б).

Джерело: [12]

Але під час підриву дамби доцвітали білі верби, насіння яких вітром було рознесло по воді, й Природа обдарувала ці терени швидкою сукцесією. Щодо зростання верби, як зазначав академік НАНУ Яків Дідух: «За 80 днів майже 3 метри. Це приріст 2,3 см за добу! Отак нічого не росте...» (рисунок 2) [12].

А.

Б.

Рисунок 2 – Річка Кам'янка, що продовжує існувати, та Вивільнений Великий Луг, жовтень 2023 (А, Б).

В екологічній площині біологів тішать щільні зарості верби (див. рисунок 2.Б), бо завдяки їм на цих теренах можуть відродитись практично знищені в Україні заплавні ліси та унікальні водно-болотні угіддя. В Європі ці «Рамсарські угіддя» охороняють, бо в їх біотопах знаходять прихисток десятки і сотні видів рослин, комах, птахів та звірів [13]. В наш час, як свідчать супутникові знімки, дно Каховського водосховища вже перетворюється на суцільне зелене море з верби, що нагадує джунглі Амазонії (див. рисунок 2.А) [14].

В культурологічній площині Великий Луг – це колиска Запорозьких Січей. Тут у XVI–XVIII століттях стояли шість із восьми Козацьких Січей. Радянська влада у 1955-1957 роках під водами «Каховського моря» поховала залишки цих Січей та курганів, десятки сіл (кажуть, навіть із мешканцями), дніпровські плавні, заплавні ліси, болота, острови із родючими ґрунтами [15].

На фоні світової практики демонтажу застарілих та неефективних дамб для відновлення природного потоку річок, міграції риб та посилення екологічної стійкості водно-болотних ландшафтів, що набуває популярності в США та Європі; зважаючи на культурологічну та екологічну значущість повоєнної регенерації цього новітнього белігеративного ландшафту, що природно оновлюється на дні Каховського водосховища (див. рисунок 1, 2), дійовим засобом може стати формування на цих теренах «Національного парку водно-болотних угідь Великий Луг». У цій площині, бачення авторів співпадає із думкою знаних українських біологів Мойсієнка І.І., Куземко А.А., Ходосовцева

О.Є. та інших науковців, які вважають, що «...з кліматичних та інших міркувань більш доцільним буде відновлення проточності Дніпра і перепрофілювання економіки Півдня України з орного землеробства на пасовищне тваринництво, стійке в умовах сучасного клімату та виправдане з огляду на прогресуючі процеси опустелювання в регіоні» [8].

Новітні дослідження українських ландшафтознавців і географів свідчать, що «зберегти й охороняти белігеративні ландшафти можливо і доцільно двома шляхами: включенням їх у єдину систему культурної спадщини України і визнанням значимими об'єктами у національній екомережі» [10].

Ефективність означеного підтверджує й світова практика перетворення військових полігонів на природні заповідні об'єкти. До прикладу, Атол Бікіні на Маршаллових островах та Національний парк Хайніх в Німеччині (обидва у 2011 році були внесені до об'єктів природної спадщини ЮНЕСКО) [16, 17].

Висновки.

Воєнні конфлікти, у тому числі й російська війна в Україні, мають не лише локальні соціально-економічні, а й глобальні екологічні наслідки, збитки від яких неможливо оцінити в грошовому еквіваленті.

Проявом екосистемних втрат через війну стає поява такого різновиду порушених території як белігеративні ландшафти. Оновлена еко-геноцидальна тактика ведення російської війни заподіяла появу в Україні новітнього різновиду белігеративних ландшафтів, які є результатом цілеспрямованого руйнування гідротехнічних споруд – підриву греблі Каховської ГЕС.

Враховуючи специфіку та масштаб новітнього белігеративного ландшафту на дні Каховського водосховища, дійовим засобом його повоєнного відновлення може стати формування на цих теренах «Національного парку водно-болотних угідь Великий Луг».

Література:

1. Coward, M. (2008). *Urbicide: The Politics of Urban Destruction*. London: Routledge. 176. <https://doi.org/10.4324/9780203890639>

2. Платонова, А. (2022). Мартін Ковард, Костянтин Мезенцев: «Урбіцид – це «вбивство міста». Форм і видів цього явища, на жаль, існує чимало». *LB.ua дорослий погляд на світ*. 25 грудня 2022. Вилучено з https://lb.ua/culture/2022/12/25/540194_martin_kovard_kostyantyn_mezentsev.html

3. Пам'ятник чорнозему. Випуск ТСН.19:30 за 25 серпня 2020 року https://www.youtube.com/watch?v=kUos_kVtngw&t=53s

4. *Global impact of the war in Ukraine: Billions of people face the greatest cost-of-living crisis in a generation* (Executive Summary UN). (08.06.2022). Вилучено з: <https://unsdg.un.org/resources/global-impact-war-ukraine-food-energy-and-finance-systems-brief-no2>

5. Кацімон, О. (2023). Збитки для українського довкілля від агресії Росії зросли у 5 разів. *Суспільне Новини*. 28 серпня 2023. Вилучено з <https://suspilne.media/559963-zbitki-dla-ukrainskogo-dovkilla-vid-agresii-rosii-zrosli-u-5-raziv-ministr/>

6. Ігнат'єв, О (2025). Збитки довкіллю від війни РФ проти України склали вже майже 6 трлн грн. *КИЇВЛАДА*. 6 жовтня 2025. Вилучено з <https://kyivvlada.com.ua/news/zbytky-dovkillyu-vid-vijny-rf-proty-ukrayiny-sklaly-vzhe-majzhe-6-trln-grn/>

7. Катастрофа Каховського водосховища: свідчать супутникові знімки / Kakhovka reservoir disaster: satellite imagery evidence. За заг. ра-члена-кореспондента НАН України М. Попова. - Київ: ТОВ «Українська Картографічна Група», 2024. - 92 с. ISBN 978-617-7447-67-1

8. *Якими є наслідки російського теракту на Каховській ГЕС для дикої природи?* (2023). <https://uncg.org.ua/iakymy-ie-naslidky-rosijskoho-teraktu-na-kakhovskij-hes-dlia-dykoj-pryrody/>

9. Денисик Г. (2007). *Ландшафт белігеративний. Екологічна енциклопедія*. (Т. 2: Є-Н). Київ: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації».

10. Denysyk, H. I., Kiziun, A. H., & Kanskyi, V. S. (2023). The Belligerative Landscapes of Ukraine. *Ukrainian geographical journal*, 2023(3), 23–34. <https://doi.org/10.15407/ugz2023.03.023>

11. Пешкова, О., & Устінова, І. (2024). Ветланд-парки як засіб регенерації белігеративних ландшафтів України. *Грааль науки*, (39), 770–778. <https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/article/view/2420>
12. Астахова, О. (2023). Землі Каховської ГЕС почали "Оживати"! Екологи заявили про нову (youtube.com). *Вікна СТБ*. 9 грудня 2023. Вилучено з <https://www.youtube.com/watch?v=RnEuS3FTKTs>
13. *Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів*. Вилучено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_031#Text
14. Руденко, І., Паламарчук, П. (2024). Наближаємось до піку – експерт про водопілля на Каховському водосховищі Григорій Коломицев. *Суспільне Дніпро*. 12 квітня 2024. Вилучено з <https://suspilne.media/dnipro/709128-nablizhaemos-do-piku-ekspert-pro-vodopilla-na-kahovskomu-vodoshovisi/>
15. Солодько, П., Тимошенко, М., Кельм, Н., Гонца, Ф. (2024). Яким був Великий Луг до створення Каховського водосховища. *TEXTY.ORG.UA*. 23 січня 2024. Вилучено з <https://texty.org.ua/projects/111574/karta-velykoho-luhu-pyat-sichej-stavka-monholskoho-hana-ta-inshi-cikavi-miscya/>
16. Davis, J. S. (2007). Scales of Eden: Conservation and Pristine Devastation on Bikini Atoll. *Environment and Planning D: Society and Space*, 25(2), 213–235. <https://doi.org/10.1068/d1405>
17. Großmann, M. (2018). Nationalpark Hainich – Vom militärischen Übungsplatz zum UNESCO-Welterbe. *Handbuch Naturschutz und Landschaftspflege*. <https://doi.org/10.1002/9783527678471.hbnl2018001>

Статтю відправлено: 19.01.2026 р.

© Устінова І.І., Пешкова О.О.